

ŞAĞİRD LƏRİN YARADICI TƏFƏKKÜRÜNÜN VƏ TƏDQIQATÇILIQ QABİLİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Sakibə ƏLƏSGƏROVA,
əməkdar müəllim

Açar sözlər: yaradıcı təfəkkür, tədqiqatçılıq fəaliyyəti, araşdırma, bədii təsvir və ifadə vasitələri.

Ключевые слова: творческое мышление, исследовательская деятельность, исследование, художественные описания и средства выражения.

Key words: creative thinking, research activity, research, artistic descriptions and means of expression.

Xalq hikmətlərində bilik insan həyatının ən başlıca meyarı hesab olunur. Biz şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə nəzər yetirərkən ağıllı, dərrakəli təlxəklərlə, xalq oyunları təşkilatçıları ilə, hikmətli ifadələrlə rastlaşırıq. Əvvəllər təhsil müəssisələri olmadığı üçün böyüklər uşaq və gənclərin təfəkkürünü tapmaca ilə yoxlamışlar. Düşünsək ki, şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növünün bu janrında heç bir nümunə yaranmır, bunu da indiki halda evristik müsahibə əvəz edir, onda heç nəyin səbəbsiz yaranmadığı bir daha öz təsdiqini tapır. Biliyin növləri çoxdur. Bizi ən çox elmi və yaradıcı bilik maraqlandırdığı üçün praktik təcrübə və vərdişlərimizin istiqamətini bu səmtə yönəldirik. Elm və təhsildən bilərəkdən kənar qalmaq həyatını cəhəlatə sürükləməkdən başqa bir şey deyildir.

Təlim və təhsil şəxsiyyətin inkişafı deməkdir. Təhsil müəssisələrində şagirdlərə bilik verməklə bərabər bacarıq və vərdişlər də aşılanır. Biliyin içərisində qanunlar, faktlar, rəqəmlər, məlumatlar mövcuddur. Bilik tətbiq olunarkən vərdiş və bacarıqlar da formalaşır. Şagird öyrəndiyi biliyi tam şəkildə mənim-

səməyi bacarmaq üçün mübarizə aparır, hətta təkrar edə-edə vərdişə yiyələnir. Sokrat ən çox sual verməklə tələbələrini nəticə çıxartmağa yönləndirmiş. Sokratın tələbəsi Platon açdığı fəlsəfə məktəbində pedaqoji işlə məşğul olub. O, göstərirdi ki, bilikləri müəyyən sistemlə öyrətmək lazımdır. Filosofların çoxu müstəqil mütaliəni daha üstün tuturlar və onu idraki inkişafa, tədqiqatçılıq bacarığı və qabiliyyətinə yiyələnmənin təməli hesab edirlər. XVII əsrdə çex pedaqoqu Y.A.Komenski praktikasında azyaşlı uşaqların belə idraki fəaliyyətə sövq edilməsi tərəfində idi. Fikrini onunla əsaslandırırırdı ki, kiçik yaşlarında qazınan bilik həm yadda qalan, həm də möhkəm olur. Qeyd edirdi ki, şagirdə müstəqil düşünməyin yolunu öyrətmək lazımdır. Bunu bacardıqdan sonra mühakimə yürütmək mümkündür. Sadəcə bu iş məcburiyyətdən deyil, həvəslə, istəklə yanaşılarda təməl sağlam olur. Müstəqil düşünmək, mühakimə yürütmək tədqiqatçılıq qabiliyyəti ilə bağlı problemlərdir. Məsələn, ədəbiyyat dərslərində şagird oxuduğu bədii nümunəni təhlil edə, ümumiləşdirmələr aparıb, məntiqi nəticələr çıxara bilirsə,

özü də hiss etmədən tədqiqatçılıq bacarığına yiyələnir. Bunu istəklə həyata keçirən təhsil alan tədrisçi bu vərdislərə sahib olur, təfəkkür əməliyyatlarını yerinə yetirmək üzrə dəyərli bacarıqlar əldə edir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra təhsil sistemində xeyli dəyişikliklər oldu. Eyni zamanda şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi aktualıq kəsb etdi. Onların tədqiqat işinə cəlb olunması məqsəd və məzmununa görə də dəyişikliyə uğradı. Zəmanəmiz ziddiyətli hadisələrlə zəngindir. Odur ki, şagirdlər əvvəlkinə nisbətən daha gözüaçıq və inadcıdır, qoçaq və dəqiqdir, ehtiyatlıdır, çevik nəticə çıxara bilir. Həm sinifdaxili, həm də sinifdənəxaric məşğələlərin təşkili zamanı müəllim işini elə qurmaldır ki, daha effektiv nəticə əldə olunsun. Birinci növbədə sərbəst işləmək üçün şərait olmalıdır. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində işi asanlaşdıran cihazlar, laboratoriya avadanlığı tələb olunmadığı üçün müəllim çətinliklə rastlaşır. Ancaq bu haqq vermir ki, şagirdin qabiliyyəti istiqamətləndirilməsin. Ölkəmizdə zəngin kitabxanalar, muzeylər, mədəniyyət və incəsənətlə bağlı müəssisələr mövcuddur. İnternet resursları, İKT vasitələri, təbiət və s. hər cür yaradıcılıq və tədqiqatçılıq üçün real imkanlar açır. Sərgilər tamamilə başqa-başqa istiqamətlərdə tədqiqatlar üçün açıq qapıdır. Müəllim tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişafı məqsədilə daha optimal yol və vasitələrdən istifadə etməlidir. Bu prosesdə şagirdin münasibəti, arzusu, işin praktik əhəmiyyəti göz önündə tutulmalıdır. Xüsusən təlim prosesində təfəkkür

əməliyyatlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Öyrənilən materiallar şagirdlər müqayisə, zəruri təhlil və ümumiləşdirmələr apara bilmək qabiliyyət, bacarıq və vərdislərinə yiyələnmişdirlər. Şagirdin təlim marağı tələb olunan səviyyədə olmalı, onun şəxsiyyətinə hörmət ediləli, həvəsi və ruh yüksəkliyi təmin olunmalıdır. Bunlar şagirdin tədqiqatçılıq qabiliyyəti ilə sıx bağlıdır.

Hazır biliyə yiyələnmək qeyri-mümkündür. Hər bir şagird buna öz səyi nəticəsində nail olmalıdır. Həqiqəti tapmağı öyrənən şagird qalib sayıla bilər. Bu, onun təfəkkürünün məhsuludur. Müəllim təlim prosesində əqli qabiliyyəti inkişaf edən vasitələrə geniş yer versə, şagirdi müstəqil işləməyə, fəaliyyət göstərməyə, axtarışa can atır. Şagird çox işləməli, biliklərini tətbiq etməlidir. Azərbaycan dili dərslərində qaydalar öyrədilərkən daha münbit şərait yaranır. Məsələn, feilin şərt şəkli və "isə" hissəciyinin yazılış qaydası keçirilərkən müəllim onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini izah edir: feilin şərt şəkli onun sadə şəklidir. Şərt şəklinin şəkliçisi –sa2 birbaşa sözün kökünə və ya başlanğıc formasına artırılır. İsa hissəciyi isə feilin sadə şəkillərindən şəkliçilərdən, şəxs şəkliçilərdən sonra işlənir. Bir-iki nümunə göstərilir. Sonra mətn üzərində bu qaydalara müvafiq tapşırıq verilir. Şagirdin müstəqil işi bundan sonra başlayır. Mətni oxuyur, feilləri bir-bir araşdırır, tədqiq edir, müqayisələr aparır, müvafiq nəticələr əldə edir. Bu onun üçün sadə və həvəlandırıcı bir tədqiqat işidir. Nümunəni düzgün tapa bilirsə, "evrika" deməyə haqq qazanır. Azərbaycan dili dərslərində verilən tapşırıqlar şagirdi

işləməyə, müstəqil fəaliyyət göstərməyə həvəlandırır. Onu axtarıb-tapmağa, düşünməyə, bir sözlə tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə təhrik edir. Şagird müəllimin rəhbərliyi ilə nəticəyə özü nail olmalıdır. Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski göstərdi ki, şagird müəllimin rəhbərliyi ilə biliksizlikdən-biliyə doğru gedərkən düşünür, müqayisələr aparır, nəticə çıxarır və hərəkət prosesində tədqiqatçılıq qabiliyyətləri də inkişaf edir. Müəllim verilən biliklərin şüurlu surətdə mənimsənilməsinə təmin etdikdə şagirdin özünü ifadəsi asanlaşır və onun inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır.

Ən münasib və əlverişli vasitələrdən istifadə etməklə şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək vacibdir. Sərbəst mövzuda inşaların, kiçik esselərin yazdırılması və müzakirəsi, dərslə əlaqələndirilmiş şəkildə hekayələrin qurulması, müxtəlif müsabiqələrin keçirilməsi əhəmiyyətli iş formalarındandır.

Sovet təhsil sistemi dövründə belə bu məsələyə çox ciddi şəkildə nəzarət edilirdi, SSRİ Ali Sovetinin 1984-cü il 12 aprelə "Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətləri haqqında" qəbul etdiyi qərarda deyilirdi: "...təlimin fəal forma və metodları, texniki vasitələri daha geniş tətbiq edilməli, təlim və tərbiyənin vəhdəti prinsipi, ailənin, məktəbin və ictimaiyyətin sıx əlaqəsi məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməlidir. Təlim-tərbiyə işinin və məktəb həyatının məzmununda və metodlarında, şagirdlərin biliyinin qiymətləndirilməsində formalizmin hər cür təzahürünün kökü qətiyyətlə kəsilməli, üzdənirəq faiz bəlası aradan

qaldırılmalıdır." (1, səh.45). Məlum olur ki, hələ o zaman inkişafetdirici təlim texnologiyalarına, onların tətbiqinə böyük ehtiyac hiss olunurdu. İndi problem xarakterli belə bir cəhət diqqət mərkəzinə gətirilir ki, şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Pedaqoji sahə ilə məşğul olan alimlərimiz çox vaxt təbiət hadisələrini müşahidə, təhlil və tədqiq zamanı bu qabiliyyətin daha çox inkişaf etdiyini göstərir. Buna digər sahə alimlərinin münasibəti birmənalı deyil. Əlbəttə canlı müşahidə və tədqiqatlar yolu ilə əldə olunan nəticə daha maraqlı olur. Təlim prosesində tədqiqatçılıq metodundan istifadə məsələsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Pedaqoqlar, psixoloqlar belə düşünür ki, aparılan tədqiqatlar şagirdlərin idraki fəallığının inkişafına istiqamətlənməlidir. Q.İ.Şukina yazır: "Şagirdin öz fikrini müdafiə etməsi, qazandığı bilik və təcrübədən istifadə etməsi, dəlil, fakt gətirməsi, öz müəlliminə, cavab verən şagirdlərə əlavə sual verməsi, yoldaşlarının cavablarına, inşalarına rəy verməsi və s. idraki fəallıqla bağlı olan başlıca keyfiyyətlərdir" (2, səh.146).

Akademik M.Mehdizadə tədqiqatçılıq bacarığının inkişaf etdirilməsində təlim metodlarının mühüm rol oynadığını qeyd edir: "...Təlim metodu özündə bir tərəfdən öyrətmə metodunu (müəllimin fəaliyyətini), o biri tərəfdən öyrənmə metodunu (şagirdlərin fəaliyyətini) birləşdirir. Onlar qarşılıqlı əlaqədədir" (3, səh.101). Əqli hücum, interaktiv, yaxud fəal metod, müzakirə, esse yazmaq, debat, işgüzar hay-küy, qruplarla iş və s. məntiqi təfəkkürü gücləndirən

metodlardır. Bunların əksəriyyətinin içində axtarış metodları var. Pedaqoji elmlər doktoru Y.Kərimov yazır ki, tədqiqat kəşf deyil, şagirdlərin gücləri çatan axtarışlara qoşulub, elmi cəhətdən düzgün nəticəyə gəlmələri ilə bağlıdır.

Təhsil qanununda ümumtəhsil məktəbinin qarşısında qoyulan zəruri tələblərdən biri yaradıcı şəxsiyyət və vətəndaş formalaşdırmaqdır. Odur ki, şagirdlərdə praktik vərdişlərin və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi daim müəllimin nəzər nöqtəsində olmalıdır. Düşündürücü, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün inkişafına təsir göstərən suallarla şagirdlərin qarşısına çıxmaq vacib məsələlərdəndir. Müasir dərs üçün vacib olan məsələlərdən biri yaradıcı təbiiqətdir.

Ziyahılarımız mükəmməl nitqə, sərbəst, dəqiq və düzgün məntiqə, yaradıcı təfəkkürə malik gənclərin çox olmasını istəyirlər. Bu xüsusiyyətlərin təməli orta məktəblərdə, xüsusən Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində qoyulur. Rəhbərlik inkişafına ayrılan saatlarda yazılı və şifahi inşa, ifadə, rəylər, əməli yazı növlərinin üzərində iş aparılması nəzərdə tutulur. İl ərzində digər saatlarda da bu məsələ diqqət mərkəzində olmalıdır. Şagirdlər düşünür, axtarır. Biz onlara axtarıb tapmağı, məntiqi düşünməyi, bir sözlə, öyrənməyi öyrətməliyik. Araşdırma aparmağı bacaran şagird həyatda da öz yolunu tapa bilər. İnşa yazıların işlənməsi bu baxımdan çox əlverişlidir. İnşa yazılarda şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyəti üzə çıxır, dil qaydalarını bilmə və təbiiqətmə bacarığı müəyyən edilir. Dilimizin qanunauyğunluqlarını, bədii təsvir və ifadə vasitələrini, Azərbaycan dilinin po-

etik zənginliyini bilən, buna hissələrini, şəxsi münasibətlərini əlavə edə bilən şagird ortaya maraqlı bir inşa qoya bilər. Dilimizdəki sözlərin rəngarəngliyi imkan verir ki, hər hansı bir mövzuda hiss və duyğularla, zəngin, emosional dillə təsvir olunmuş müəyyən bir yazı hazırlansın. Şagird inşa üçün yaradıcılıq qabiliyyətinin olmasını dərk etməlidir. Birinci növbədə insanın mövzu və ideyası üzərində düşünməli, sonra məzmunu işləməlidir. Məsələn, şagirdlərə belə bir mövzu təklif oluna bilər: "Mənim anam". Bu asan qavranılan, elan olunan kimi şagirdlərin hissələrini oyadan, müxtəlif səpkili düşüncələrə aparar, haqqında hər bir kəsin söz ehtiyatı olan bir mövzudur. Odur ki, müəllimin istiqamətverici söhbətindən, təxmini planından sonra dərhal qələmə sarılan şagirdlər az müddətdə mövzunu əhatə edə bilərlər. Məsələn mövzunun bədiilik dərəcəsinin nə səviyyədə olmasındadır ki, bu da yazıların oxunuşu və təhlilindən sonra dəqiqləşdirilir. Şagirdlər şair və yazıçılarımızın əsərlərindən nümunələr gətirməklə ana-qadının mənəvi portretini yaradırlar. Axı onlar öz analarına hər şeyin ən gözəlini layiq bilərlər. Bu cür düşüncələrin açıq söylənilməsi şagirdin məsuliyyətini daha da artırır. Axırda hər kəs öz inşasını oxuya, yoldaşının inşasına rəy verə bilər. Xoşa gələn və gəlməyən inşalar təhlil oluna bilər. Normal istiqamət və obyektiv təhlil gələcəkdə daha gözəl inşaların yazıla biləcəyindən xəbər verir. Tədris proqramlarında yaradıcı mövzuların hazırlığına, yazılmasına və təhlilinə saat ayrılır ki, bu da müəllimin işini düzgün qurmasına kömək edir. İnşa mövzuları şagirdlərlə birlikdə müzakirə zamanı seçilsə, müəllimin ver-

diyi və inşa adları yazılmış kartoçkanın köməyindən istifadə oluna bilər və s. İnşa yazılar yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirən əsas vasitələrdən biridir. Buna görə yaradıcılıq və araşdırma üçün əlverişli şərait, İKT avadanlıqları, kitabxanalar, görməli yer və muzeylər və s. yardımçı vasitələr ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatı haqqında sənədlər və materiallar toplusu. Bakı, 1984
2. Q.İ.Şukina, Aktivizatsiya poznavatelnoy deyatelnosti uçaşixsya v ucebnoy prosesse. Moskva, 1979
3. M.Mehdizadə, Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı, 1982
4. Rüstəmov F.A. Qərb pedaqogika tarixi. Bakı, 2000
5. Rüstəmov F.A. Şərqdə pedaqogika tarixi. Bakı, 2000

XÜLASƏ

Şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün və tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi
Məqalədə müasir təhsilin vəziyyətinə münasibət bildirilmişdir. Yeni təlim

formalarından istifadə bacarığı haqqında danışılmışdır. Şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi yolları təhlil edilmişdir. Onlarda yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək üçün müəllimin qarşısında duran vəzifələr bir daha diqqətə çatdırılmışdır.

РЕЗЮМЕ

Развитие навыков творческого мышления учащихся и исследований

В статье отмечается состояние современного образования. Рассказано о том, как использовать новые формы обучения. Проанализированы пути развития студенческих исследований. Задачи, стоящие перед учителем, еще раз подчеркнули, чтобы развивать в них творческое мышление.

SUMMARY

Developing students' creative thinking and research skills

The article comments on the situation of modern education. It is talked about how to use the new training forms. The development ways of students research skills are analyzed. To develop creative thinking in them the tasks facing the teacher have been emphasized once again.

Diqqət! Diqqət!

Biz Sizə – zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə müraciət edirik. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrinizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

23060

Azərbaycan Milli
Kitabxanası